

УДК: 94:008(477)«1920/1929»

СВИСТОВИЧ
Степан Михайлович,
доктор історичних наук,
професор, Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова
kafedra_slovjan@ukr.net
(м. Київ)

ДО ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УСРР (20-і рр. ХХ ст.)

На основі аналізу літератури та архівних джерел досліджується процес поширення серед населення України упродовж 20-х рр. ХХ ст. «пролетарської культури» та соціалістичного побуту. Визначено роль у цьому процесі державних органів влади завдяки агітаційно-пропагандистським методам роботи яких більшовицька ідеологія проникала у свідомість громадян УСРР. Розглядається процес утворення, концепція діяльності, структура, кадрове забезпечення, характер підпорядкування державі та особливості функціонування мережі політико-освітніх установ на селі (сільбудів) та в місті (робітничих клубів), інтернаціональних клубів. Аналізуються форми активності осередків громадських організацій «Друзі дітей», «Друзі радіо» та «Друзі радянської кінематографії», що діяли при міських клубах. Через встановлення джерел матеріального забезпечення сільбудів з'ясовуються причини їх перманентного перебування у фінансовій скруті.

Ключові слова: громадське об'єднання, політико-освітня установа, сільбуд, клуб, Україна.

TO THE QUESTION OF THE IMPLEMENTATION OF CULTURAL TRANSFORMATIONS IN THE UKRAINIAN SSR (1920TH of XX century)

Based on the analysis of literature and archival sources, the process of distribution among the population of Ukrainian SSR during the 1920th of XX century «proletarian culture» and socialist life. The role of state authorities in this process was determined due to agitation and propaganda methods of work which the

Bolshevik ideology penetrated into the minds of the citizens of the Ukrainian SSR. The process of education, the concept of activity, the structure, the staffing, the nature of subordination to the state and the functioning of the network of political and educational institutions in the village («selbud») and in the city (working clubs), international clubs are considered. Forms of activity of cells of public organizations «Friends of Children», «Friends of Radio» and «Friends of Soviet Cinematography», which operated under city clubs, are analyzed. By identifying the sources of material support for «selbud», the reasons for their permanent stay in financial difficulty are clarified.

Key words: public association, political and educational institution, «selbud», club, Ukraine.

К ВОПРОСУ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ КУЛЬТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В УССР (20-е гг. XX в.)

На основе анализа литературы и архивных источников исследуется процесс распространения среди населения Украины на протяжении 20-х гг. XX в. «пролетарской культуры» и социалистического быта. Определена роль в этом процессе государственных органов власти благодаря агитационно-пропагандистским методам работы которых большевистская идеология проникала в сознание граждан УССР. Рассматривается процесс образования, концепция деятельности, структура, кадровое обеспечение, характер подчинения государству и особенности функционирования сети политико-просветительных учреждений на селе (сельбудов) и в городе (рабочих клубов), международных клубов. Анализируются формы активности ячеек общественных организаций «Друзья детей», «Друзья радио» и «Друзья советской кинематографии», которые действовали при городских клубах. Путем установления источников материального обеспечения сельбудов выясняются причины их перманентного пребывания в финансовом затруднении.

Ключевые слова: общественное объединение, политико-образовательное учреждение, сельбуд, клуб, Украина.

Захопивши владу в свої руки, більшовики оголосили про початок побудови нового суспільства, принципово відмінного від попередніх. Важливою складовою частиною, яка акумулювала в собі усе духовне життя соціалістичного суспільства, мала стати нова культура, принципова відмінність якої від інших полягала у тому, що вона базувалася на матеріалістичній марксистській філософії і рішуче відкидала право будь-яких релігій впливати на культурний розвиток народу. Більш того, вони оголошувалися «мотлохом

історії». Одним із завдань комуністичної культури стало формування серед широких народних мас матеріалістичного світобачення, що сприяло «комуністичному переродженню суспільства». З іншого боку пролетарська культура покликана була виконувати велике і відповідальне завдання із залучення широких народних мас до соціалістичного будівництва. Таким чином, вся сфера культури перетворювалась в арену загостреного політичного двобою і не останню роль тут відігравали громадські організації.

Серед науковців, які досліджували винесену в назву статті проблему необхідно виокремити В. Афанасьєв [2], М. Журба [7], Я. Мандрик [14], В. Молоткіна [16].

Метою окресленої статті є спроба встановити роль державних органів влади та громадських об'єднань, що перебували в сфері впливу більшовиків, у культурних перетвореннях, які відбулися на території радянської України упродовж 1920-х – на початку 1930-х рр.

Влада, розгорнувши роботу з ліквідації неписьменності і малописьменності, поклала початок «вихованню мас», подоланню «старих звичок», всього, що залишилось у спадщину від поваленого ладу [2, с. 83]. Отже, одним з найперших завдань культурних перетворень було формування у суспільній свідомості певних стереотипів, які робили б поведінку населення прогнозованою. При цьому культивувався утилітарний підхід до культурних надбань. Інтерес до них нової радянської номенклатури виявлявся як до засобу зміцнення радянського ладу, а громадські організації і культосвітні установи були покликані об'єднати усі наявні культурні сили [16, с. 131].

В Україні передовими загонами влади у царині культури виступали сільбуду. Управління сільбудів було утворене відповідно до постанови колегії Народного комісаріату земельних справ від 1 листопада 1920 р., якою визначалась її мета: об'єднати незаможне селянство і сільський пролетаріат із пролетаріатом міста, популяризувати колективні форми господарювання і на основі соціалістичної культури та економічної зацікавленості незаможного селянства задовольнити культурні потреби села [6, арк. 81]. У 1930 р.

Головполітосвіта розукрупнюється на низку окремих самостійних відділів у системі Наркомосу: клубний, бібліотечний, освіти дорослих, тобто відбулося розширення адміністративного апарату управління культурою, його бюрократизація. Вся культурно-масова робота підпорядковувалася відділу агітації та пропаганди ЦК ВКП(б). Загальний напрям культмасової роботи на цей період визначали постанови листопадового (1929 р.) пленуму ЦК ВКП(б) «Про сільське господарство України і про роботу на селі», також постановою «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву» від 5 січня 1930 р. Керував роботою відділ політосвітроботи НКО УСРР через своїх інспекторів. У кінці 1930 року в Україні було 41 округ із культосвітніми установами. Вони діяли за принципом: один інспектор здійснює керівництво 200–250 закладами. До того ж вони були малоосвіченими з низькою фаховою кваліфікацією. Вищу освіту серед них мали лише 8%, середню – 16%. В січні 1930 р. на з'їзді політпросвіт працівників УСРР констатувалося, що Народний комісаріат освіти майже не займається культосвітньою роботою на селі.

У травні 1923 р. постановою РНК УСРР вся мережа сільбудів республіки, що перебувала у відомості Наркомзему передається НКО [11, с. 228]. Майже одночасно Всеукраїнський ЦВК прийняв аналогічне рішення «Політична освіта і виховання дорослих», яким визначалася структура усієї мережі установ політосвіти. У свою чергу народні будинки і просвіти перетворювалися в клуби і сільбуду. При окружних і районних сільбудах створювалися бібліотеки, багатьом з них підпорядковувалися прокатні і зерноочисні пункти, майстерні, курси. Окружні і районні сільбуду стали організаційними і методичними центрами політосвітньої роботи на селі [22, арк. 118]. Отже, основною формою такої організації у містах стали клуби, а у селах величезний тягар ліг на плечі селянських будинків, як нових радянських центрів культури, яких ніде крім України не було. Слід сказати і про ту обставину, що значному піднесенню культурницької роботи громадських об'єднань сприяла і українізація, яка в свою чергу відкрила шлюзи для політичної роботи некомуністичним

національним силам. Національно-свідома інтелігенція отримала шанс для боротьби за вплив на суспільство, що сприяло розвитку мережі культурно-освітніх установ. Якщо в травні 1923 р. робітничих клубів в Україні було 896, у серпні – 972, то на середину 1924 р. і 1925 р. відповідно – 1073 і 1384 [5, арк. 80].

За змістом роботи клуби поділялись на чотири категорії: клуби-осередки при невеликих виробничих підприємствах, військових частинах, відомчих радянських установах; хати-читальні у селах; місцеві клуби при великих підприємствах і військових частинах; районні клуби – у промислових центрах; загальні для всіх клуби-осередки і місцеві клуби даного району; у селах функціонували волосні будинки, а в повітових чи губернських містах й округах існували центральні клуби [19, арк. 59]. Ними керували завідувачі, які призначалися губернськими та повітовими політосвітами. Право заснування, як і керівництва їх діяльністю, належало виключно Головополітосвіт та її місцевим органам. Вони ж затверджували положення, на основі яких організовували свою роботу клуби [11, с. 173].

Клубна робота охоплювала все ширшу масу робітників, особливо молоді, а самі заклади перетворювались у справжні центри масової пропаганди і «розвитку творчих здібностей робітничого класу», при цьому вони також використовувались як місця відпочинку та розумових розваг. Водночас темпи цієї роботи залежали від вирішення матеріально-фінансових проблем. Не вистачало приміщень. Часто під клуби відводились приміщення – колишні помешкання заможних, пізніше «розкуркулених» громадян, перебудовані нашвидкоруч церкви. Клуби виробили власний стиль роботи, однією з форм якої виступали гуртки як добровільні об'єднання членів загальною чисельністю 10–30 осіб. Основними ознаками клубного гуртка вважались: факультативність (добровільність), обмеження терміну існування, самодіяльність і колективний стиль. Серед них виділялися окремі групи: домашнього читання літератури на соціальні теми, тимчасові або так звані «летючі» та довготривалі гуртки самоосвіти [17, с. 131].

Отже, гуртки вважалися виробничими осередками, що створюють цінності для масової роботи. Завданням останньої було не тільки довести їх до свідомості членів клубу, а й на їхньому прикладі виховувати маси в комуністичному дусі. Гуртки самоосвіти ставили перед собою наступні завдання: прищепити і закріпити результати масової роботи, привчити громадян працювати в колективі. За змістом роботи вони поділялись на типи: суспільно-політичні, природничо-наукові, наукових видань, сільськогосподарські, художні, музичні тощо. Інформаційний стіл клубу створювався з метою підбору достатнього матеріалу для видачі довідок та роз'яснень громадянам, що передбачав популяризацію дій центральної і місцевої влади, всіляке залучення маси до класово-громадянської позиції [17, с. 136].

Слід підкреслити громадський шарм клубної роботи, який полягав у тому, що закладався у саму організаційну його побудову, а також в характері проведення діяльності, зокрема в популяризації ідей добровільних товариств. При клубах діяли осередки самостійних громадських формувань. Так, допомогу дітям робітників підприємств, що об'єднувались при них, зазвичай надавали осередки громадської організації «Друзі дітей». Її члени обстежували будинки комуни, двори, приватні квартири, де діти зазвичай проводили своє дозвілля. Обстежувачі звертали першочергову увагу на безпритульних. Слід відзначити, що досить часто план роботи клубного осередку «Друзів дітей» обмежувався такими акціями як: віднаходження коштів для організації дитячого майданчику, роботи серед неохоплених ним, призначенням дітей до школи, працевлаштування підлітків на підприємства [17, с. 158].

Широкого розвитку в робітничому середовищі набула організація «Друзів радіо». Радіоаматорський рух набував великого суспільного значення. Упорядкувавши масову роботу в клубі, осередок товариства зазвичай займався установкою радіоприймачів у його членів, обліком підприємств, гуртожитків, які радіофікувались зусиллями і засобами осередку [8, с. 162].

Перед клубним осередком товариства «Друзів радянської кінематографії» ставились переважно завдання пильнувати, аби кіно «замість служби нашим інтересам не перетворилось у зброю нам ворожу, розбещення свідомості мас» [8, с. 163]. У такий спосіб осередок товариства використовувався режимом як засіб систематичної пропаганди. Аналогічна ситуація складалася і в більшості інтернаціональних клубів, які створювались і діяли в контексті обіжника ЦК КП(б)У від 6 липня 1921 р. «Про клуби національних меншостей і інтернаціональні клуби», в яких проводилися вечори, присвячені історії революційного руху, вивчалися біографії видатних революціонерів, читались лекції на теми виховальних змагань в капіталістичних країнах. В окремих місцевостях клуби були єдиними центрами культосвітньої роботи серед робітників різних національностей [24, арк. 69].

Всеукраїнське управління сільбудами поділялося на три відділи: загально-адміністративний, господарчий, політосвітній. Відповідно губернські і повітові поділялись на: загально-адміністративний відділ з бухгалтерією, інформаційним бюро й інструктором; господарчий відділ з комендатурою та їдальнею; політосвітній відділ з музеєм, бібліотекою і читальнею, театром і кінематографом. А селянський будинок у свою чергу розбивався на секції: економічну, адміністративно-господарчу, політико-просвітню. Повітові сільбуду очолювали представники організацій, котрі зосереджували політичну й економічну диктатуру в повіті, а саме: районний партійний організатор; представник повітового комнезаму; представник профспілки [20, арк. 119, 124]. Відповідно до умов НЕПу в липні 1921 р. вони переводились на самозабезпечення; тобто одержували право брати плату за використання приміщень (утримувати чайні, їдальні тощо); використовувати приписані до них радгоспні майстерні; використовувати політпросвітні заклади для самозабезпечення, беручи плату за вистави, концерти. Окрім того, для них виділялись земельні ділянки для ведення господарства (вирощування польових, городніх культур). Отже, сільбудам практично надавалось право комерційної діяльності.

Різноманітність типів політустанов села (хати читальні, народні будинки, просвіти, лікнепи тощо), що спостерігалися в перші роки НЕПу, у 1925–1926 рр. зникло, і політосвітні установи перейшли на однотипову структурну сітку сільбудів.

Отримавши статус добровільних громадських організацій, вони стали провідниками класової політики більшовицької еліти. Стан політико-освітніх установ залежав від їх матеріального забезпечення. У звіті про перебіг культурно-просвітницької роботи за 1923 р. відзначалося, що за наявності матеріальної бази вона «проводиться розлого». Як приклад, наводилась діяльність сільбуду в селі Юзлум Мелітопольської округи, що нараховував 200 членів та мав власну бібліотеку із фондом у 400 книг, щотижня влаштовував голосні читання. При сільбуді діяли такі гуртки: лікнепу, політграмоти та два загальноосвітні. Читалися лекції із сангігієни, історії медичного руху. Матеріальне забезпечення здійснювалося за рахунок обробітку 50 десятин землі та оренди парового млина, що дозволяло йому здійснювати шефство над дитячим будинком, виділяючи щоденно 70 фунтів хліба на утримання його вихованців [23, арк. 35–36].

Проте матеріальне забезпечення культурно-освітніх установ залишалось слабким. Упродовж 1928 р. 60% сільбудів знаходились поза місцевим бюджетом [7, с. 197]. Спочатку селянські будинки відкривалися в столиці та інших містах України, щоб стати притулками для приїжджаючих у своїх справах селян. Згодом було вирішено створити при них довідкові бюро, а також надавати селянами юридичну допомогу. Результати діяльності селянських будинків показали, що їх значення далеко більше, ніж готелів і довідкових бюро. Функції сільбудів розширюються, а до їх штату залучаються агрономи, інструктори, а потім й інші спеціалісти, які стали опорою політичною та агрономічною пропаганди. Перші два роки пішли на пошук правильної організаційної форми селянських будинків, що розглядалися владою як противага «просвітам», котрі ніяк не бажали ставати червоними. Кількість їх

стрімко зростала. Якщо в червні 1921 р. їх існувало лише 42, то в жовтні 1924 р. вже 2454 [10, с.12].

Завдяки державній підтримці сільбуди закріпилися на селі і сконцентрували довкола себе усю культурно-освітню діяльність. Вони не лише зосереджували біля себе читальні, бібліотеки, музеї, хори, дитячі садки, але й ставали єдиним центром культурно-масової роботи. Губернські і окружні сільбуди являли собою великі господарські підприємства, що займали чималу площу з будівлями, реманентом, кіньми, працівниками. Селянські будинки існували з прибутків підприємств, що працювали при них: готелів, різноманітних майстерень, млинів, їдалень, прокатних станцій, торгових підприємств. Щоб вижити у скрутні часи, вони охоче відволікались в сторону різного роду підсобних господарських промислів, а іноді і взагалі комерція ставала самоціллю. Поряд з успіхами в роботі торгівельно-промислових підприємств були певні недоліки і навіть зловживання. До 1926 р. більшість їх ще існували на основі «самообкладання», проте надалі згідно постанови оргбюро ЦК КП(б)У «Про роботи сільбудів та хат-читалень» вони переводились на утримання місцевих бюджетів [2, с. 98].

Протягом 1929–1937 рр. асигнування із держбюджету на культосвітню роботу в республіці зросли з 7,2 до 31,5 млн. крб. Це були незначні суми в порівнянні з тими, які сплачувалися населенням. На початку першої п'ятирічки із місцевого бюджету утримувалося лише 1781 сільбуд або 41% [2, арк. 45]. В подальші роки картина суттєво не змінювалась. Є всі підстави стверджувати, що основний тягар фінансування несли на собі сільські жителі. 21 вересня 1930 р. ВУЦВК і РНК УСРР своєю постановою зобов'язував колгоспи виділяти частину своїх прибутків на потреби закладів культури. Однак бідні господарства не могли суттєво допомагати їм [14, с. 139]. Всупереч цим заходам вони перебували в дуже складному фінансовому стані. Часто фінансового забезпечення взагалі не було. В результаті зимою не можна було купити дров, організувати освітлення. З цієї причини сільські клуби і хати-читальні були переважно зачинені. До цього додавалися значні зловживання з

боку адміністрації: розкрадання інвентарю, музичних інструментів тощо [9, арк. 12].

Найбільш слабким місцем у діяльності сільбудів був дефіцит кадрів. У 1929 році в сільських культустановах працювало 6925 чол. Через низьку оплату праці вони були сумісниками, а відтак їх авторитет серед населення був невисокий. Аналогічна ситуація складалася і зі штатними працівниками. У Маріупольській окрузі 100 із 161 культпрацівників взагалі працювали безкоштовно. Навіть завідуючий сільбудом отримував 30–45 крб., завідуючий хатою-читальнею – 8–50 крб., бібліотекар – 25–45 крб., тобто в середньому – 30 крб. [18, арк. 8]. В 1930 р. було зроблено спробу виправити становище. ЦК ВКП(б) постановою «Про хати-читальні» зобов'язав розгорнути роботу по направленню не менш як 10 тис. комуністів і комсомольців із середовища випускників партшкіл, педтехнікумів та робітфаків. Це рішення продублювала і ЦК КП(б)У. У республіці планувалося направити 2500 такого роду працівників [12, с. 429]. Навчальні заклади також не могли дати необхідної кількості спеціалістів: в 1929 р. перший випуск Харківського інституту народної освіти дав всього 80 спеціалістів. Наступного року їх набір збільшився до 300, а в 1932–1933 рр. тут навчалось 1387 осіб [20, арк. 14]. Крім того, Наркомос у 1930 р. відкрив ще 13 технікумів комуністичної освіти і політосвіти при 6 педтехнікумах [13, с. 24]. Проте ці заходи не забезпечили суттєвого перелому у підготовці спеціалістів, у сільбудах посади продовжували займати особи без спецпідготовки. Основною формою роботи сільбудів стала масова діяльність, що розподілялась за напрямками: агіткампанія, революційні свята, лекції, доповіді, бесіди, читання в голос, вечори запитань та відповідей, самодіяльності, масові вечірки, «живі» та «світлові» газети та ін. [4, с. 4].

Важливе місце в роботі сільбудів займали популяризація і впровадження у життя селян нового побуту, зокрема нових революційних, виробничих і побутових свят. Відзначення «по-новому» таких подій як: народження дітей, одруження («червоні весілля»), організація громадських поховань. Вже в 1927 р. при сільбудах і хатах-читальнях працювало 4500 сільгоспгуртків, які

охоплювали близько 100 тис. селян, 30 тис. слухачів, 2,4 тис. природничо-наукових, 5 тис. кооперативних гуртків [1, с. 22].

Якщо сільськогосподарські та художні гуртки розгортали свою діяльність «у міру потреби», то політичні були обов'язковими. Вони організовувалися за згодою осередку КП(б)У і працювали під його безпосереднім керівництвом. Активно працювали різноманітні довідкові столи з різних питань сільськогосподарського виробництва. Лише за три місяця 1929 р. в Артемівській окрузі ними було надано близько 2 тис. довідок і консультацій з проблем сільськогосподарського виробництва. Стіл інформації давав відповіді на питання, що хвилювали селян, допомагав оформити заяви до судових та державних установ, роз'яснював зміст законів тощо. Цією роботою керувала окрема посадова особа [4, с. 11].

Найбільш поширеною формою агропропаганди були гуртки і курси при сільбуддах і хатах-читальнях, якими керували агрономи або досвідчені селяни. На початку 1931 р. в селах працювало їх 4,4 тис. Вони охоплювали понад 100 тис. селян [15, с. 262]. Такого роду заклади проводили агрономічні походи, метою яких було покласти початок систематичному вивченню в колгоспах агрознань.

Отже, радянська держава та громадські організації, які від неї залежали упродовж 1920-х рр. робили все можливе для агітації та пропаганди існуючого ладу, прагнули охопити своїми заходами якомога більшу кількість селян та мешканців міст України. Одержані результати можуть бути використані для подальших наукових пошуків при вивченні історії громадських об'єднань України, написанні монографій з історії діяльності громадської ініціативи формування тоталітарного режиму в УСРР. Матеріал допоможе у формуванні загальних засад політики урядових структур щодо громадських об'єднань на сучасному етапі.

Список використаних джерел та літератури

1. Агрогуртки. *Вісті ЦК КП(б)У*. Харків, 1929. № 6–7. С. 2.
2. Афанасьєв В. В. Історія культосвітньої роботи на Україні (1917–1941). Харків, 1968. 218 с.

3. Вечернее заседание XIII Луганской окружной партийной конференции от 12/І 1928 г. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2574. Арк. 1–263.

4. Висновки щодо політико-освітньої роботи на селі з матеріалів кущових семінарів Харківської округи. 1925–1926. Харків, 1927. 88 с.

5. Временный проект по организации пролеткульта // ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 478. Арк. 80.

6. Доклад о политике партии в деревне // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 844. Арк. 81–82.

7. Журба М. А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.). Київ : Науковий світ, 2002. 456 с.

8. Зельманов М. Клуб и ячейки советской общественности. *Коммунистическое просвещение*. Москва, 1925. № 1. С. 22–26.

9. Информация товарища Шмидта на Бюро Николаевского окружного партийного комитета от 18 февраля 1930 г. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20, Спр. 3081. Арк. 5–16.

10. Кокошко Ф. І. Діяльність культурно-освітніх організацій півдня України в період культурного піднесення (1917–кінець 1920) : автореф. дис.... канд. іст. наук. Донецьк, 1999. 19 с.

11. Культурне будівництво на Україні. Збірник документів в 2 т. Київ, 1959. Т. 2. 904 с.

12. Культурное строительство в СРСР. Москва, 1935. 164 с.

13. Малахов Г. Готуємо кадри. *Селянський будинок*. Харків, 1930. № 13–14. С. 14–15.

14. Мандрик Я. Культура українського села в період сталінізму. 1929–1938 рр. Івано-Франківськ, 1998. 415 с.

15. Массовое просвещение в СССР. К итогам первой пятилетки. Москва, 1933. 140 с.

16. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921–1929 рр.) : дис.... канд. істор. наук. Переяслав-Хмельницький, 2005. 234 с.

17. Политпросветработа в городе. Состоит из вновь проредактированных статей и журналов «Коммунистическое просвещение», «Клуб», «Красный библиотекарь» с приложениями и дополнительными материалами. Москва–Ленинград, 1927. 240 с.

18. Поправка // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 423. Арк. 8.

19. Программная декларация организации «Комфут» // ЦДАГО України. Ф. 1, Оп. 20. Спр. 747. Арк. 59–60.

20. Протокол № 3 колегії НКО УСРР від 15 січня 1929 р. // ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 73. Арк. 14.

21. Протокол заседания коллегии Главполитпросвета от 2/VIII 1921 г. // ЦДАГО України. Ф. 1, Оп. 20, Спр. 632. Арк. 44.

22. Статут про селянські будинки // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 631. Арк. 118–124.

23. Циркулярное письмо ЦК КП(б)У // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1779. Арк. 35–36.

24. Циркулярное письмо ЦК КП(б)У о клубах национальных меньшинств и интернациональных клубах от 6 июля 1921 г. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 748. Арк. 69.

References

1. (1929). *Ahrohurtky* [Agrarian circles]. *Visti TsK KP(b)U* [The news of the Central Committee of the CP (b) U]. 6–7. [in Ukrainian].

2. Afanasiev, V. V. (1968). *Istoriia kultosvitnoi roboty na Ukraini (1917–1941)* [History of cultural and educational work in Ukraine (1917–1941)]. Kharkiv. [in Ukrainian].

3. *Veчерnee zasedanie XIII Luganskoy okruzhnoy partiynoy konferentsii ot 12/1928 g.* [Evening session of the 13th Lugansk District Party Conference dated 12/1928]. TsDAHO Ukrainy, f 1, op. 20, spr. 2574, ark. 1–263. [in Ukrainian].

4. (1927). *Vysnovky shchodo polityko-osvitnoi roboty na seli z materialiv kushchovykh seminariv Kharkivskoi okruhy. 1925–1926.* [Conclusions on political and educational work in the village from the materials of shrub seminars of the Kharkiv district. 1925–1926.]. Kharkiv. [in Ukrainian].

5. *Vremennyiy proekt po organizatsii proletkulta* [Temporary project for organization of proletarian]. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 1, spr. 478, ark. 80. [in Russian].

6. *Doklad o politike partii v derevne* [Report on party politics in the village]. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 844, ark. 81–82. [in Russian].

7. Zhurba, M. A. (2002). *Etnonatsionalni ta mizhnarodni aspekty diialnosti hromadskykh obiednan ukrainskoho sela (20–30 rr. XX st.)* [Ethnonational and international aspects of the activity of public associations of the Ukrainian village (20 – 30 years of the XX century)]. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Zelmanov, M. (1925). *Klub i yacheiki sovetskoï obshchestvennosti* [Club and cell of the Soviet public]. *Kommunistycheskoe prosveshchenye* [Communist education]. 1. [in Russian].

9. *Informatsiya tovarischa Shmidta na Byuro Nikolaevskogo okruzhnogo partiynogo komiteta ot 18 fevralya 1930 g.* [Information Comrade Schmidt on the Bureau of the Mykolaiv District Party Committee of February 18, 1930.] TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 3081, ark. 5–16. [in Russian].

10. Kokoshko, F. I. (1999). *Diialnist kulturno-osvitnikh orhanizatsii pivdnia Ukrainy v period kulturnoho pidnesennia (1917–kinets 1920): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk* [Activities of cultural and educational organizations of the south of Ukraine during the period of cultural uplift (1917 – the end of 1920) : the dissertation author's abstract of the candidate of historical sciences]. Donetsk. [in Ukrainian].

11. (1959). *Kulturne budivnytstvo na Ukraini. Zbirnyk dokumentiv v 2 t.* [Cultural construction in Ukraine. Collection of documents in 2 volumes]. Kyiv. 2. [in Ukrainian].

12. (1935). *Kulturnoe stroitelstvo v SRSR* [Cultural construction in the USSR]. Moscow. [in Russian].
13. Malakhov, H. (1930). *Hotuiemo kadry* [We are preparing footage]. *Selianskyi budynok* [Peasant house]. 13–14. [in Ukrainian].
14. Mandryk, Ya. (1998). *Kultura ukrainskoho sela v period stalinizmu 1920–1938 rr.* [The culture of the Ukrainian village during the period of Stalinism 1920–1938.]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
15. (1933). *Massovoe prosveshchenye v SSSR. K itoham pervoi piatiletky* [Mass education in the USSR. To the results of the First Five-Year Plan]. Moskow. [in Russian].
16. Molotkina, V. K. (2005). *Kulturno-osvitnia diialnist hromadskykh orhanizatsii Ukrainy v umovakh NEPu (1921–1929rr.) : dys. ... kand. istor. nauk.* [Cultural and educational activity of public organizations of Ukraine in the conditions of the NEP (1921 – 1929) : Diss. ... Candidate history sciences]. Pereyaslav-Khmelnysky. [in Ukrainian].
17. (1927). *Politprosvet rabota v horode. Sostoit iz vnov proredaktirovanih stateyi zhurnalov «Kommunisticheskoyeprosveshchenye», «Klub», «Krasnyi bibliotekar» s prilozheniyamii dopolnitelnymi materyalami* [Political work in the city. Consists of newly edited articles and journals «Communist enlightenment», «Club», «Red Librarian» with attachments and additional materials]. Moskow, Leninhrad. [in Russian].
18. *Popravka* [Amendment]. TsDAHO Ukrainy, f 1, op. 20, spr. 423, ark. 8. [in Ukrainian].
19. *Programmnaya deklaratsiya organizatsii «Komfut»* [The program declaration of the organization «Comfut»]. TsDAHO Ukrainy, f 1, op. 20, spr. 747, ark. 59–60. [in Russian].
20. *Protokol № 3 kolegiyi NKO USRR vid 15 sichnya 1929 r.* [Minutes No. 3 of the Collegium of the People's Commissariat of the Ukrainian SSR dated January 15, 1929.]. TsDAVO Ukrainy, f. 166, op. 9, spr. 73, ark. 14. [in Ukrainian].
21. *Protokol zasedaniya kollegii Glavpolitprosveta ot 2/VIII 1921 g.* [Minutes of the meeting of the Collegium of the Glavpolitprosvet from 2/VIII 1921]. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 632, ark. 44. [in Russian].
22. *Statut pro selyanski budinki* [Statute on peasant homes]. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 631, ark. 118–124. [in Ukrainian].
23. *Tsirkulyarnoє pismo TsK KP(b)U* [Circular letter CK KP(b)U]. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 1779, ark. 35–36. [in Ukrainian].
24. *Tsirkulyarnoє pismo TsK KP(b)U o klubah natsionalnyih menshinstv i internatsionalnyih klubah ot 6 iyulya 1921 g.* [Circular letter of the Central Committee of the Communist Party (Bolshevik) on the clubs of national minorities and international clubs of July 6, 1921]. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 748, ark. 69. [in Russian].

Рецензент:

Шевченко В.Ф., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 18.04.2018 р.